

Heltainé Nagy Erzsébet: Az ismétlés és az ellentét alakzatai Sinka István *Kadocsa, merre vagy?* című kisregényében. Az alakzatok világa, 5. (Sorozatszerkesztő. SZATHMÁRI ISTVÁN). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 24 p.

Ez a munka *Az alakzatok világa* című sorozatban nem véletlenül követi CZETTER IBOLYA tanulmányát. A két kutató más szerzők más szépirodalmi alkotásában lényegében ugyanazt vizsgálja. Tanulmányában a szerző két feladatot tűzött ki maga elé. Az elsőben – az ismétlések és az ellentétek mint struktúraépítő alakzatok elemzéseiben – az *antitézis* (FÓNAGY IVÁN nyomán) mint „az ismétlés legügyesebben leplezett formája” áll középpontban. Megjelenési formái: 1. A témaválasztás, a tárgykezelés adta antitézis. 2. A szereplők közti antitetikus viszony mint paradigmatis ellentét. 3. Valóság és álom ellentéte, a képi világ párhuzamai. Az álom struktúratagoló szerepe. 4. Kettősség a főhősben. Valóság és álom szintézise. 5. A mű címe. 6. A két név (*Nehéz Balog András – Kadocsa Péter*) szemantikai párhuzama. 7. A történet helyszínrendszere és időstruktúrája. 8. A műfajból adódó sajátosságok.

A tanulmány második részében a szerző a szűkebb értelemben vett nyelvi-stilisztikai szintek ismétlésén, kettősségen alapuló alakzatrétegeit tekinti át. 1. Hogyan, mivel növeli az író művészi lehetőségeit a gyermeki szemléletbe helyezkedés. 2. A közlésmódok rendszere. 3. A szemantika és a grammatika alakzatai. Élőnyelviség. 4. Ismétlések a mű szintaktikai szintjén. 5. A fonológiai, fonetikai szint kettőssége.

Miként az idézett szempontokból látható, a tanulmány rengeteg ötletet kínál prózai művek nyelvi-stilisztikai elemzéséhez.

(Az *alakzatok világa* című sorozat további füzetének ismertetését a *Szemiotikai szöveg*tan 16. kötetében folytatjuk. – Szerk.)

B. Fejes Katalin

Jászay László – Lőrincz Julianna: Variancia az orosz ige paradigmájában. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2001. 141 p.

JÁSZAY LÁSZLÓ és LŐRINCZ JULIANNA igazi tudományos csemegével lepte meg a magyar nyelvészeket *Variancia az orosz ige paradigmájában* című könyvével.

A variabilitás, a variativitás, a variáns – invariáns a nyelvreírásban elméleti és gyakorlati kérdéseket felvető jelenség. Maga a fogalomcsoport a nyelvészeti műszavak egy részéhez hasonlóan a természettudományokból veszi terminológiáját, ahol a variancia ugyanúgy széles körben használatos (például matematika, biológia), mint a bölcsészettudományok legtöbbjében a variabilitás, variativitás stb. megnevezés.

A magyar és az orosz nyelvészet igei morfológiáját meggyőző tudományos biztonsággal kezelő szerzőpár egyedülálló feladatra vállalkozott: Az orosz ige kibővített paradigmájának választásra épülő nyelvhasználati rendszerezését a kívülálló, magyar szemlélet objektív szűrőjén keresztül, s ugyanakkor az orosz nyelv belső rendszerét pontosan követve végzik el. A szerzők a centrum – periféria elv szerinti nyelvreírást szem előtt tartva, rendszerében rögzítik az igei paradigmán belül az orosz anyanyelvűek tudatában

spontán módon működő formaválasztásokat. Az orosz anyanyelvként beszélők stílusutajdonításában a formaválasztás csupán szituációhoz kötött, pragmatikai jellegű. Jelen monográfia az értelmezéshez vezető utat a magyar olvasó számára is érthetően segít végigjárni: rendszerbe szedve magyarázza meg az orosz igei varianciának a közlés célját és a mondanivaló stílusát követő nyelvhasználati helyzeteket, kérdéseit.

A tárgyalt jelenség általános nyelvészeti, nyelvtipológiai megvilágítása nagy segítséget jelent a formaválasztás pragmatikai szabályszerűségeit bármely más nyelven elemezni készülő kutató számára is. Épp a kettős szemlélet a kötet egyik legnagyobb értéke: az elméleti hivatkozásokkal bőségesen alátámasztott variancia jelenség általános és magyar vonatkozású ismertetését az orosz ige kibővített paradigmavizsgálatával szerves egységben láttatja a két szerző.

Az első két fejezet elméleti alapvetése LŐRINCZ JULIANNA munkája. A magyar olvasó számára is hozzáférhető terminológiában, az általános nyelvészeti háttérodalom segítségével a jelenség bemutatását tűzi ki célul. A fogalmi tisztázás, a variánsok tipológiája során a szóalakvariánsok magyar nyelvi példáival szemléletessé téve, a szerző a nem szakavatott olvasói nyelvértelmezés horizontjához közelíti a szigorú nyelvi tényanyagot. A variativitás és a nyelvi norma kérdéseinek összevetése zárja az általános bevezető elméleti alapvetést.

A variativitás szinkrón nyelvi síkon az egyes variánsok létezésének és működésének módja, a variabilitás nem más, mint 'variálhatóság', amely a lehetőség jelentését hordozza magában. Minden variáns valamilyen variációs sor tagjaként egyszerre hordozza a közös és az egyedi jegyeket: a variánsét és az invariánsét is. LŐRINCZ JULIANNA hierarchikus egymásra épülésében tárgyalja az *invariáns* – *prototípus* – *variáns* fogalomhármast. Eszerint a funkcionális szemantikai mezők centrumában elhelyezkedő, grammatikai eszközökkel kifejezett alakok invariánsai a közelebbi periférián elhelyezkedő lexikai, grammatikai eszközökkel kifejezett variánsoknak, ezek a variánsok pedig invariánsai a távolabbi mezőkön elhelyezkedő, különböző eszközökkel kifejezett variánsoknak. A variánsoknál szűkebb kategóriát képező alternánsokra a könnyebb érthetőség kedvéért a magyarból is hoz példát. A *csoda* / *csuda*, *csend* / *csönd* – alternáció a tömorfémában, *kilónként* / *kilónkint* – alternáció a toldalék morfémában jelenik meg. A variációs sor tagjai között a lexikai és grammatikai jelentésbeli azonosság meghatározó, viszont funkcionális megoszlás mehet végbe az egyes alakváltozatok között. Ha ennél nagyobb a jelentésváltozás mértéke, akkor alak- és jelentéshasadás, azaz szóhasadás következik be. Ezek már nem variánsok, hanem önálló lexémák: például *alányúl* / *alányúlik*, *átnyúl* / *átnyúlik*.

Az orosz igevariánsok tipológiáját ROZENTAL és TYELEKOVA felosztását alapul véve tárgyalja a szerző. A szóvariánsok lehetnek 1. akcentológiai variánsok, 2. fonetikai (fonematikus) variánsok, 3. ortoepikai variánsok, 4. morfológiai (grammatikai) variánsok, 5. szemantikai variánsok, 6. szóképzési variánsok. A további elemzéshez GRAUGYINA osztályozási rendszerét is szükségesnek és célravezetőnek véli. A fonetikai variáns mellett a grammatikai variáns így bontható tovább: a) szóragozási, b) szóképzési, c) szintaktikai altípus.

A morfológiai alakváltozatok legfontosabb típusa a szóalakvariáns. A szerzők célja az orosz igei alakvariánsok funkcionális és szemantikai sajátosságainak bemutatása. Az alakvariánsok denotatív jelentéseikben megegyeznek. A jelentésbeli eltérés az egyes

változatok pragmatikai jelentéseire vonatkozik. Ilyenek a konnotatív jelentések (érzelmi, expresszív, stilisztikai, nyelvi rétegbeli stb.), az aktuális jelentések, a névelők jelentése, a modális jelentés. Az orosz nyelvészeti szakmunkákban a konnotációnak egyébként kétszáznál is több meghatározása ismeretes. A nyelvi norma oldaláról nézve a nyelvi sztenderd, a központi norma mindig a *langue*, míg a variánsokat tartalmazó használati norma a beszéd, a *parole* része.

Az első fejezet tüzetes és logikusan felépülő, számos magyarázó megjegyzéssel a téma mélyítését segítő általános nyelvészeti bevezetés. Ezt követően az orosz igék szorosan vett szóalakvariánsainak elemző rendszerezése a második fejezettel kezdődik. Az orosz igék morfológiai alakvariánsainak áttekintését a szerzők nagyszámú orosz példanyag bemutatásával végezték el.

Az igei paradigma variánsai az orosz nyelvben a következő kategóriákban találhatók meg:

1. Az igeidő kategóriájában: *брызгать – брызжет / брызгает, мерз / мерзнул*,
2. Az igemód kategóriájában: *маши / махай*,
3. Az igeszemlélet kategóriájában: *приготовлять / приготавливать* (пищу),
4. Az ige fajta kategóriájában: *дело организовано плохо / дело организовали плохо*,
5. A funkcionális szemantikai mezők perifériáján elhelyezkedő igei származékszók: a határozói igenevek, melléknévi igenevek alakvariánsaiban: *махая / маша, каплющий / каплющий*.

A fejezet az orosz igékkel foglalkozó legautentikusabb szakirodalom alapján tekinti át a fentebb felsorolt kategóriákban jelentkező morfológiai variánsokat. Az összegzés hangsúlyozza, hogy az V. 1. igeosztály alakvariánsai között a funkcionálisan elkülönülő alakváltozatoktól (*машет / махает*) a részleges szóhasadást mutató változatokig (*движет / двигает*) széles a skála. A legnagyobb a pragmatikai jelentésükben különböző, lexikalizálódott változatok száma, a legkisebb a lexikai szemantikai jelentésükben teljesen megegyező alakoké. A IV. igeosztályhoz tartozó *-ну* képzős igék esetében megfigyelhető, hogy a variativitás visszaszorulóban van: (*сох / сохнул*). A képzős variánsok a múlt idejű alakokban vagy régiesek, vagy pedig a beszélt nyelv, illetve az igénytelen városi népnyelv elemei. Az ige kötős igék esetében megállapíthatóan szűkül a variancia az alapige varianciájához képest, hiszen az ige kötő nagymértékben leszűkíti az igei poliszémiát, s ezáltal a varianciát is: *затих / затихнул*. A vizsgált igék használati gyakorisága is eltérő képet mutat. Az V. 1. igeosztályban mind a sztenderd nyelvváltozatban, mind a beszélt nyelvben még nagy számban vannak variáns alakok. A IV. osztály igei a sztenderd nyelvváltozatban többnyire nulla képzős alakban használatosak, ennek a tendenciának kedvez a grammatikai szemantikáját tekintve üres képző homonimitása, valamint több esetben a képzős másodlagos imperfektívumok azonos jelentésben való elterjedése is.

Az orosz ige paradigmatis alakjainak vizsgálatokor különböző természetű variánsokkal találkozunk. Ezeket funkciójuk alapján célszerű két csoportba osztani: a) olyan morfológiai változatok, amelyek között többnyire pusztán stílári különbségek vannak; b) olyan különböző képzések, amelyek a grammatikai szemantika tartalmában

nem teljesen azonosak, azok egy általánosabb grammatikai jelentés szempontjából egymást kiegészítik.

A morfológiai variancia rendszerében külön nagy csoportot alkotnak azok az igealak-változatok, amelyek valamilyen vonatkozásban az aspektusképzéssel kapcsolatosak, s amelyek az igeszemléleti oppozíciós viszony formális és funkcionális megjelenítésében vesznek részt. Az aspektus szempontjából a variatív alakok (az ugyanazon aspektusjelentést kifejező változatok) a képzés és a nyelvi funkció szerint más-más típusokban írhatók le.

A monográfia harmadik fejezete, amely terjedelmében a könyv másik felét teszi ki, JÁSZAY LÁSZLÓ munkájaként ezekkel az aspektus vonatkozású képzésváltozatokkal foglalkozik.

A morfológiai variánsok egyik típusát azok az imperfektivációs képzések alkotják, amelyekben a tömorféma *-o-* magánhangzója *-a-*-ra változik, de ez a magánhangzócsere, ellentétben a többi esettel, nem kötelező érvényű: *обеспокоивать / беспокоивать*. Egy másik típus az idegen eredetű, kettős szemléletű igéknél figyelhető meg: *легализовать / легализировать*. Ezek a variánsok az imperatívusz alakjaiban is megjelennek: *легализуй / легализируй*. Egyes igéknek akkor is vannak persze imperatívuszképzési változatai, ha a főnévi igenévi alakban, illetve a szűkebben vett ragozási paradigmában ez nem mutatkozik: *ехать: поезжай, езжай, едь, ехай* – ez utóbbi kettő, szigorúbb megítélés szerint, magán viseli a normán kívüli vulgáris vagy tájnyelvi használat jegyeit (liberálisabb nyelvszemléletben csupán beszélt nyelvek, kevésbé igényes használatúak) – magyarázza JÁSZAY.

A kibővített igei paradigma fogalma – állapítja meg a szerző – lehetővé teszi, hogy azon belül értelmezzük az aspektuspárok igéinek morfológiai, illetve funkcionális variánsait is. Ezek leggyakrabban a folyamatos igéknél fordulnak elő, különösen, ha az imperfektiváció képzőváltozatai *-a/-ива- (-ыва-)*: *приготавливать / приготавливать*. A mai orosz nyelvhasználati tendencia inkább a tönnyújtásos változatok irányába mutat. A befejezett ige morfológiai változatai (ezek ritkábbak) szemantikailag és stílusosan is általában egyenértékűek: *прочитать / прочесть*. A részletes, szemantikai szempontból is figyelemre méltó funkcionális elemzés elsősorban az aspektuskorrelációk képzése kapcsán szükséges. A szerző felfogását tükrözve kétféle alaphelyzet tüzetes vizsgálatának eredményeit tárja elénk: (1) a kettős aspektusú igék esetében (ezek ugyanazon alakjukban folyamatosak és befejezettek is): *организовать* (foly. és bef.) → *организовывать* (foly.), (2) funkcionális aspektusváltásról beszélünk akkor is, amikor egy pusztán alapige (*жечь*) és a belőle képzett igekötős befejezett ige (*сжечь*) aspektuspárt alkot annak ellenére, hogy a befejezett igét újrafolyamatosíthatjuk (reimperfektiváció) (*сжигать*). Ilyenkor a folyamatos – befejezett oppozíción túl vizsgálni kell az imperfektiválás szemantikáján belül formálisan megkülönböztetett igeváltozatokat is, azaz az imperfektív₁ – imperfektív₂ oppozíciót: *жечь / сжигать*. Végezetül az elemzés foglalja az igefajta (*залог*) kategóriájának keretében előforduló aspektusváltozatokkal, amelyek egyrészt a passzív alak esetében figyelhetők meg: *что-то писалось / писано*, másrészt a szabályszerű igeneves képzés mellett a befejezett igékből képezhető, formálisan visszaható befejezett igealakok, amelyekben valójában a passzív funkció kerül előtérbe (például *Комната осветилась фонарем*).

A könyv egyes fejezeteiben mind LÖRINCZ JULIANNA, mind JÁSZAY LÁSZLÓ több külön-külön publikált korábbi dolgozat kutatási eredményeit is felhasználta. Ám a szerzők jelen közös munkája mégis minőségileg jóval több ennél, hiszen magasabb szinten, kiértékelő összegző elemzésben, rendszerezett keretben az orosz ige morfológiai osztályának tágabb paradigmáját tekinti át. A variancia kérdéskörét, a pragmatikai és stilisztikai, képzési és használati lehetőségeket egyaránt tüzetes elemzés alá veszi. LÖRINCZ JULIANNA ugyanakkor a magyar nyelvész szemével is mérlegeli az alakvariánsok pragmatikai és szemantikai eltéréseit.

Mint JÁSZAY LÁSZLÓ a könyv végén hangsúlyozza, a nyelvoktatás magasabb szintjén, illetve a nyelvészet mint szaktudomány oktatásának keretében aligha tartható az iskolai nyelvoktatás-módszertan számára egyszerűnek tetsző nyelvelírás, amely túlzottan merev szabályokban megfogalmazott útmutatásokat ad. Ezzel a gondolattal egyetértve, a magunk részéről súlyának megfelelően a következőképpen jelölhetjük ki a *Variancia az orosz ige paradigmájában* című munka hasznosíthatóságának körét: kétséget kizáróan megállapítható, hogy egyedülálló helyet tölt be ez a munka a magyar nyelvészeti tudományosságban. Az orosz igei variativitást segítségével egyszerre szemlélhetjük ugyanis egy elsősorban magyar nyelvvel foglalkozó nyelvész és egy orosz nyelvészetben régóta elismertséget szerzett magyar aspektológus egymást gazdagító, közösen újat teremtő megközelítési stratégiáján keresztül. A nagy önfegyelmet tükröző, mértéktartó terjedelem, meglátásunk szerint, bizvást növelhető lenne egy újabb kiadás során stilisztikai, pragmatikai szövegrészek, oldottabb, „iskolásabb” magyarázatok beszerkesztésével, hiszen a szorosan vett nyelvész olvasókon túl igényessége és érdekessége miatt ezt a kötetet örömmel ajánlhatnánk a fordítási ekvivalenciát e körben vizsgáló szakemberek vagy az orosz nyelv iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség figyelmébe is. A gazdag szakirodalom, a hallgatóknak, kutató nyelvészeknek egyaránt hasznos névmutató, s a fejezetek végi igejegyzék a körültekintő, a használhatóságot megkönnyíteni akaró szerzői szándékot dicséri.

Az egrí Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadójának gondozásában 2001-ben megjelent kötet, úgy véljük, sokat forgatott, fontos kézikönyve lesz a magyar nyelvészek oroszul értő, nem kis létszámú körének.

Cs. Jónás Erzsébet

Láncz Irén: Csantavéri hiedelemmondák
Rubicon, Becse, 2001. 159 p.

Majdnem száz éve már annak, hogy több nyelvész kollégájával együttműködve RUDOLF MERINGER, a grazi egyetem professzora 1909-ben „Wörter und Sachen” címmel folyóiratot indított, amely a nevében jelzett irányzatnak és módszernek több mint három évtizeden keresztül a legfontosabb fórumává vált. Ez a felfogásmód lényegében az újgrammatikusok elméleti-módszertani elképzeléseinek ellenhatásaként kezdett elterjedni, mégpedig más, szintén újabb irányzatok mellett. A legjelentősebb elméleti előfutára HUGO SCHUCHARD, a XX. század első harmadának sokoldalú és nagy hatású nyelvtudósa volt, aki fontos szerepet játszott abban, hogy „Már a századforduló éveiben kezd teret